

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

BERECZ ÁGNES

Halvány jelek nyomában Ráday Gedeon aktív évtizede 1780–1792 között

Nem mindennapi ítélőképességről tett tanúságot Arany János, amikor a Koszorú *Írói arcképek* sorozatában méltatta Ráday Gedeon személyét és költői jelentőségét. Pedig nem támaszkodhatott másra, mint az életmű véletlenszerűen fennmaradt darabjaira, valamint Kazinczy Ferenc rajongó visszaemlékezéseire mentoráról.¹

Gondolhatnánk, hogy Arany 1864-es írása óta kiderülhetett még egy és más; különös tekintettel a családi levéltár hatalmas anyagára, amelyből egyes publikációk már a 20. század elején megjelentek, az 1950-es évektől pedig rendezetten áll a kutatás rendelkezésére. Valójában mindmáig csekély a Rádayakra vonatkozó, tudományos igényű és értékű, levéltári kutatásokon alapuló közlemények száma. Ami van, az főként Ráday Pál tevékenységével, illetve Ráday Gedeon könyvgyűjtői, egyes vetületekben irodalomtörténeti munkásságával kapcsolatos.²

Ráday Gedeon (1713–1792) életpályájában különös, bár érthető aránytalanság figyelhető meg: körülbelül hetvenesztendő koráig csaknem teljesen a magánszférára korlátozódó, csendes és eseménytelen élete volt; majd utolsó évtizedében rendkívüli aktivitást fejtett ki mind a szerveződő kulturális közéletben, mind az egyházi és oktatási ügyekben, egyáltalán mindenütt, ahol valami jó ötlet merült fel a közjó előremozdítása érdekében. Mint említettem, ez a fordulat indokolható: fiatal korában esélye sem lett volna jelentős közéleti szerepre, a befogadó közeg is hiányzott még; viszont akkor alapozta meg hatalmas műveltségét (találónak nevezte őt Bíró Ferenc *olvasónak*³ a szó legnemesebb értelmében), amely idősekkorára a magyar irodalmi élet meghatározó személyiségévé tette. Élete folyamán a családi könyvtárat rangos gyűjteménnyé fejlesztette, amelyben megvolt minden igazán lényeges kötet; Széchényi Ferencet jóval megelőzve szívós igyekezettel gyűjtötte a magyar és magyar vonatkozású irodalmat is. A péceli kastély átépítése során a belső dekoráció Ráday Gedeon tervei szerint készült: ő választotta ki a falfreskók mintáit, ő rendezte azokat kompozícióba (sőt

¹ L. KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete* = K. F. *Művei I, Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok*, vál., s. a. r., jegyz. SZAUDER Mária, Bp., Szépirodalmi, 1979 (Magyar Remekírók); illetve UÓ, *Magyar Pantheon: Életrajzok és életrajzi jegyzetek*, kiad. ABAFI Lajos, Bp., Aigner, é. n. [1884] (Nemzeti Könyvtár, 36). vonatkozó részeit.

² A Rádayakra vonatkozó bibliográfiát, valamint a Ráday Levéltár fondjegyzékét l. a Ráday Gyűjtemény honlapján. Internet: <<http://www.rgy.hu>>

³ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1998³, 274.

a díszterem freskóihoz verses feliratokat is írt), ő határozta meg a kivitelezés teljesen egyedi jellegét – a díszterem eredeti állapotában olyan hatást keltett, mintha egy gigantikus könyv középpontjában állnánk. Műkincsekkel teli kastélyában, könyvtára mellett elhelyezkedő árnyas dolgozószobájában Ráday Gedeon a filozofok paradicsomi életét élte: nyilván eredetileg is jó irodalmi, esztétikai és nyelvi érzéke kifinomodott, ítéletei – például Zrínyi jelentőségéről, Dürer rajzairól, a nyelvújítási mozgalomban javasolt elvi és gyakorlati megoldásokról – kivétel nélkül helytállóan bizonyultak. Költői teljesítményéről szólva már Arany is azt emeli ki, hogy újító formakésztsége ösztönzőleg hatott, meghaladta a műkedvelői szintet, de nem volt eredeti, átütő költői tehetség. (Nem is vágyott arra, hogy művei nyomtatásban megjelenjenek; ezeket gyakorlatilag kieroszakolták tőle az induló folyóiratok szerkesztői.) Mecénási tevékenysége végigkísérte életét, igazából azonban 1780 körül, II. József trónra lépését követően kezdődik meg aktív közéleti szerepvállalása, amelyről Kazinczy mindenkor a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg.

De miben is állt ez a kései aktivitás? Az kétségtelen, hogy Ráday Gedeon literátusi levelezése, közvetett és közvetlen bizottsági közreműködései,⁴ publikációi, munkalátogatásai, pesti szalonélete és színházlátogatásai szinte kivétel nélkül ehhez az évtizedhez kötődnek. Emellett – amint azt egy korábbi publikációmban⁵ vázoltam – számos színes, ám minden alapot nélkülöző állítás terjedt el különféle félreértések révén (a péceli kastély mint a szerveződé írók irodalmi műhelye; Mozart-operák és más színművek előadása Pécelen stb.) – sajnos nemcsak az ismeretterjesztő publicisztikában, hanem kézikönyvekben, szócikkekben is. Ez alkalommal két területet emelek ki Ráday Gedeon utolsó éveinek szerteágazó tevékenységéből: részvételét a szabadkőműves mozgalomban és az akadémiai társaság létrehozásával kapcsolatos álláspontját.

Az első témát Jászberényi József becsülettel kimerítette;⁶ a források szűkössége, az elenyészett iratok miatt röviden összegezhetjük: 1783-tól tagja volt a Draskovich-féle pesti *Nagyszívűség* páholyának, ahonnan a főnemesek budai közösségéhez csatlakozott, azonban 1787-ben *A Hallgatagság*hoz néven alapított új páholyt (vagy szervezte újjá) szintén Budán. Ez idővel egyesült egy másik, meglévő páhollyal, és az *Első ártatlanság*hoz néven 1789-ig működött. Utána egy „braunschweigi” páholy szervezéséről

⁴ A Türelmi Rendeletet előkészítő magyar protestáns delegációval rendszeresen konzultált; az iskolaügyi reformbizottságnak tagja volt.

⁵ BERCZ Ágnes, *Középnemesi barokk életmód a Ráday-család levelezése alapján 1750–1779* = BERCZ Ágnes, LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2003, 9–70.

⁶ JÁSZBERÉNYI JÓZSEF, „A Sz: *Sophia*’ templomában látom én felszentelve nagysádat”: *A felfröszködés korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, Budapest, Argumentum, 2003 (Irodalomtörténeti Füzetek, 153).

van még adat. Az osztrák tartományhoz tartozó *Koronázott reményhez* (*Zur Gekrönten Hoffnung*) bécsi páholy névjegyzékeiben ugyancsak több ízben szerepel Ráday Gedeon neve 1784 és 1790 között. Szabadkőműves munkásságáról azonban egy morzsányi adalék sem áll rendelkezésre. Kazinczy levelezésével ellentétben Ráday Gedeon levelei semmiféle célzást, utalást nem ejtenek el; nincs idevágó kézirat vagy közvetett utalás. Jászberényi feltételezése szerint a feltűnő hiány oka a Ráday Gedeon halála utáni családi iratmegsemmisítés lehet, amelynek áldozatul esett kézíratos költői életműve is.

Nekem vannak kételyeim erről a szomorú esetről. Ha igazán figyelmesen olvassuk Kazinczy sorait, kiderül, hogy az unoka, Ráday (III.) Pál *bitte úgy*, hogy apja (Ráday II. Gedeon) égette el nagyapja verseit, mert attól félt, hogy a kiteljesedő magyar költészet fényében azok idővel avíttnak, nevetségesnek fognak tűnni.⁷ Tehát egyrészt eleve volt bizonytalanság a kéziratok pontos sorsát illetően, másrészt Kazinczy csak a költői hagyatékról beszél. Ráday Gedeon fennmaradt személyes levelezése a Ráday Levéltárban több mint 3000 tételt számlál (ehhez még hozzászámíthatjuk a másutt őrzött, illetve a más egységhez sorolt iratokat). Jócskán maradt tehát kutatnivaló, de tény, hogy eddig még senki sem akadt nyomra.

A névjegyzékek közléseit bogarászva⁸ meg kell jegyeznünk, hogy olykor eldönthetetlen, Ráday Gedeonra vagy azonos nevű fiára vonatkoznak-e azok; de a legvalószínűbb, hogy mind a ketten tagok voltak. Ebben az esetben még rejtélyesebb, hogy mi vihette rá később Ráday (II.) Gedeont a nyomok eltüntetésére – ha így történt. Ami a névjegyzékeken túl figyelemreméltó: a fennmaradt szabadkőműves nyomtatványok a Ráday-műemlékkönyvtár állományában, valamint a péceli kastély freskói közül az *Arión* és az *Orpheus*-sorozat.⁹ A kastély falképei jóval hamarabb elkészültek, mintsem Ráday Gedeon kapcsolatba került a mozgalommal, így nem érthetünk egyet azzal a túlbuzgalommal, amely minden felbukkanó háromszögben és körzőben szabadkőműves jelképet lát – az egykori könyvtárterem freskóin fellelhető ilyen elemek inkább a mesterségekre és tudományokra utalnak. Az említett két ábrázolás viszont valóban feltételezésekre csábít: lehetséges, hogy a péceli kastélyban többször vendégeskedő Kazinczyt ez vezette szabadkőműves álneve (Orpheus) felvételére?¹⁰ Így szeretett mesterét is belefoglalhatta ebbe a gesztusba. . . Pálóczi Horváth Ádámot pedig, aki szintén kapcsolatban állt Rádayval, Kazinczy nevezte el Ariónnak felavatása alkalmából. Nagyon vonzó feltételezés, ám hangsúlyoznunk kell, hogy nincs rá semmilyen

⁷ KAZINCZY, *Magyar Pantheon*, i. m., 30.

⁸ Közli: ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Bp., Schmidl Nyomda, 1900, 139.

⁹ Ismerteti őket: LÁNGI József, *A péceli Ráday-kastély falképei* = BERCZ-LÁNGI, i. m., 71–132.

¹⁰ Kazinczy az *Orpheus* nevet felavatójától, egyben későbbi apósától, Török Lajostól kapta (JÁSZBERÉNYI, i. m., 119), de ettől még sugallhatta az ötletet.

bizonyíték. Az ellenben bizonyos, hogy a Rádaynak kedves Draskovich-obszervancia célkitűzése elsősorban a szellemi felemelkedés elősegítése volt, s a különböző szakterületeken tehetséges testvérek meghatározott feladatokat kaptak. Ráday Gedeon érintett lehetett akár az idegenek betelepítésével kapcsolatos témakörben,¹¹ akár a jobbágyság helyzetének jobbítására irányuló törekvésekben,¹² akár a magyar folyóiratok beindítását célzó mecénási és szerzői tevékenységében. Ez utóbbiban ráadásul partnerei is szabadkőművesek voltak. Az ismert íróársak mellett további szabadkőműves testvérek tartoztak a Rádayak atyafiságához, például a pomázi főmester, Jeszenovszky József vagy a pesti páholyból Darvas Ferenc, Fáy Ábrahám és Fáy Barnabás.

Áttérve második témánkra: az akadémiai társaság, azaz egy strukturált, tekintéllyel rendelkező literátori csúcsintézmény létrehozásának eszméje igen erősen hatott az 1770-es évektől kezdve mindaddig, ameddig az ténylegesen létre is jött.¹³ Kezdetben azonban feltűnő volt a bizonytalanság az elképzelt társaság érdemi feladatait illetően.

Bod Péter mindenkit megelőzve, már 1756-ban dédelgeti egy Literata Societas ábrándját, s Ráday Gedeont érzi a megfelelő személynek, hogy megossa vele gondolatait.¹⁴ Bod társasága elsősorban a magyar nyelv ápolására szolgált volna (érzékelve a megújításra szoruló nyelvállapotot), s ezt ő csak intézményesen tudta elképzelni, szoros magyarországi-erdélyi együttműködéssel. Az első konkrét feladat egy jó Grammatika kiadása lenne, a második pedig a régi magyar históriák és versek kiadása. „Az Isten tehetséget adott a Mgs Urnak s azokból az Heltaitol régen ki adott versekből, a mellyeket kedvesebbeknek lehetne itelni nyomtassa ki a Mgs Ur Budán vagy a hol helyesnek itélné” – írja Bod Péter Rádaynak.

Mire Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasága (1793) megvalósította Bod Péter álmát, Ráday Gedeon már nem élt; azonban az előkészítő szervezési

¹¹ Még az 1750-es években fogadta be a Stájerországból vallásuk miatt elűdözött evangélikus migránsokat, akiket Ikladon telepített le. Bővebben: ASZTALOS István – BRANDTNER Pál, *Ikladai családok*, Iklad, Iklad Község Önkormányzata, 2002.

¹² Ráday Gedeon tisztartóival folytatott, máig csak néhány hivatkozás erejéig publikált levelezésében (RL C/64-8 és Gazdasági iratok) számos helyen akadunk olyan passzusokra, amelyekben a tisztartók tesznek szemrehányást uruknak a jobbágyokkal szembeni engedékeny, jóságos magatartása miatt (például büntetést enged el, anyagi segítséget nyújt, számára előnytelen feltételekkel is hozzájárul a megváltáshoz stb).

¹³ A folyamatot részletesen bemutatja: THIMÁR Attila, *Az irodalmi intézményrendszer kialakulása Magyarországon = A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, szerk. JANKOVICS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 643–655.

¹⁴ A levelet közli SZABÓ Ágnes, *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz = A Ráday Gyűjtemény Évkönyve X*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 2002, 207–218.

munkálatokról még értesült. A szerényebb célkitűzésekkel induló, a Társaság elődjének tekinthető „Erdélyi Kéz írásba levő eredeti Írók kiadására” szervezett Társaságba 1791 márciusában nagy tisztelettel kéri fel Aranka György Ráday Gedeont: ha a Társaság „érdemes Tagjai közé számláltatni Nacsád Betsületének tartya, méltoztassék iránta parancsolni. Legalább szép Gyűjteményeinek Lajstromát olly moddal le iratván, hogy az Írásnak Titulussa irassék le, ’s az Iro mitsoda idő szakaszt, mellyik esztendőől fogva meddig irt meg, nékem minél hamarébb meg küldeni.”¹⁵ Azaz rögtön konkrét feladatot is kínált Ráday Gedeonnak, kézirat-katalógust kérve gyűjteményéről. 1791 júliusában Aranka a Nyelvmívelő Társaság szervezésével kapcsolatos nehézségekről ír, valamint mellékeli a kéziratok kiadására szervezett Társaság „jelentő levelét” – ma úgy mondanánk, közhasznúsági beszámoló jelentését.

Ráday Gedeon leginkább a kassai Tudós Társaság munkájában, közelebbről a *Magyar Museum* szerkesztésében vett részt 1788-tól, és természetesen anyagilag is támogatta az induló lapot, sőt a terjesztés hálátlan feladatából is kivette a részét. Ez a Társaság irodalmi művek megjelentetésére szövetkezett, Batsányi János és Kazinczy Ferenc konfliktusoktól nem mentes vezetésével. Batsányi tudósította Rádayt Besse nyei *Jámbor Szándékának* megjelenéséről, sőt példányt is ígért a műből.¹⁶ Örömmel számol be arról, hogy a felállítandó Társaság tervéről már az uralkodó is értesült. Valószínűleg Ráday Gedeon gondolatai is egy nyelvművelő Akadémia körül járhattak, mert halála előtt nem sokkal egy ilyen tárgyú íráson dolgozott, amelyet a *Magyar Museum*ba szánt. Egy szép idézet azonban jelzi, hogy a szelíd öreg túlzottnak tartotta az elnevezési elképzelésekben tetten érhető önbizalmat: „én [. . .] az abban munkálkodó társaságnak is szebb és alázatosabb nevet adni nem tudnék, mint ha azt igyekezők társaságának hívnám, ugyanis minket magyarokat, mint még csak kezdőket, leginkább illethet az ilyen név.”¹⁷

Ami Ráday Gedeon életművéből, munkásságából fennmaradt – hiába sajnáljuk, ami végleg elenyészett – elegendő ahhoz, hogy neve a megfelelő helyen örökítődjék meg irodalomtörténeteinkben. Abban csak reménykedhetünk, hogy egyszer elmondhassuk: feltártunk minden feltárható forrást.

¹⁵ A levelezést közli: LADÁNYI Sándor, *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 13, Szeged, 1973, 159–171.

¹⁶ MOLNÁR János, *Batsányi János levelei id. báró Ráday Gedeonhoz*, ItK, 1907, 210.

¹⁷ Ráday Gedeon – Kazinczynak, 1790. február 1. KazLev, II, 22.